

Mål & Mæle · 2

16. årgang 1993

Gør gode fyndord bedre

I den anden artikel om fyndord skriver Peder Skyum-Nielsen om variationer. Det drejer sig f.eks. om udskiftningen af et *u* med et *v*, så *Stauning* eller *kaos*? bliver til *stavning* eller *kaos*? Variationerne giver et godt indblik i, hvordan de mund- og hukommelsesrette kortformer formes og formeres. Side 7

Navne findes ikke i sproget

Nogle navneord bruges mest om ét sted (f.eks. *Danmark*), én person (f.eks. *Jørgensen*) eller én ting (f.eks. *Volvo*), de kaldes egennavne. Andre ord bruges oftest som fællesbetegnelser (f.eks. *bjerg* og *dal*), de kaldes fællesnavne. Men grænsen er ikke skarp: *Berg* og *Dahl* er også personnavne. Side 12

»Han er lykkedes med at få en medalje«

Modtagere af medaljer er grammatisk set nogle variable størrelser: »Medaljen er blevet hende tildelt«. »Hun er blevet tildelt en medalje«. Hvad hedder det? Læs om hensynsled side 14

Modersmål-Selskabet

Formanden præsenterer Modersmål-Selskabet, der ønsker at fremme klar, udtryksfuld og varieret brug af sproget og derved gøre det til fleres eje. Læs hvordan det skal lade sig gøre side 20

Svar til en maskinstormer

Når mennesker kan forklare, hvordan de oversætter fra et sprog til et andet, så kan de også skrive automatiske oversættelsesprogrammer. Ole Tøgeby, tidligere oversættelsesmaskinist, svarer maskinstormer Christian Hougaard side 25

Sprogligheder 2

Med klym og fend .. 8

Navne 11

Modtagerens fald .. 19

Om sproget og
Modersmål-
Selskabet 22

Omkring »Omkring
oversættelsesmaskinen« 27

Sprogviden 32

Vi er alle omhyggelige med at dyrke vort fædrelands jord, men kun få og med ringe flid forarbejder og frugtbar gør vort fædrelands sprog.

Peder Syv, 1663.

SPROGLIGHEDER

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen, Ole Tøgeby og Carsten Elbro. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Ina Nielsen

Institut for Almen og Anvendt
Sprogvidenskab

Københavns Universitet
Njalsgade 86, 2300 København S

og mærk kuverten Sprogligheder.

? Dansk er kun et fattigt sprog ...

»Vi sender nu ... hvor vi bl.a. ska' se ...«
Sådan eller i en eller anden variant ramler det ned på en næsten hver dag. Først blev jeg bare lidt irriteret, nu bliver jeg mere og mere vred. En hawaiisk tv-speaker derimod ville ikke blot vise sit ansigt, men ville også sige: »... maa-ku ... kaa-ku ...«, dvs. tage hensyn til om personen/personerne man tiltaler er med eller ej i *vi*.

Med 9 år latin og henholdsvis 6 og 5 år engelsk og fransk »på ryggen«, har det taget mig nogen tid at tænke i ikke-europæiske sprogbaner og dermed også få øje på andre sprogs »diversifikationer«. Tag fx sådan noget

»uskyldigt« som *min/mit*: mit barn, min hund, min mad, min bog, min mor, min båd, mit hus ... Det virker måske krævet for meget at se her en forskel, i hvert tilfælde for vores europæiske øje: I de polynesiske sprog udtrykkes dog her om »ejeren« er ansvarlig for eller afhængig af det han/hun ejer (jfr. *mit barn, min hund* over for *min mor, min båd*). Osv., osv.

Let's talk Polynesian!

W. Wilfried Schuhmacher
Gadstrup

! Kære W. W. Schuhmacher

De er inde på et par meget interessante fænomener af den slags som kun få danskere er opmærksomme på.

Det ene er betydningen af *vi*. I dansk og alle de vesteuropæiske sprog betyder *vi* dels den talende og den han taler om: jeg + min nabo = *vi*; dels den talende og den han henvender sig til: jeg + W. W. Schuhmacher = *vi*; og endelig den talende og den han taler om og den han taler til: jeg + min nabo + Schuhmacher = *vi*.

Men nogle sprog, øjensynlig bl.a. polynesiske, skelner i form og betydning mellem et inklusivt *vi*, som er den talende + den han henvender sig til, og et eksklusivt *vi*, som er den talende + en eller flere andre som ikke omfatter den han taler til.

I W. W. Schuhmachers eksempel er der eksklusivt *vi* i »vi sender nu ...«, men inklusivt i »... hvor vi skal se ...«.

Det andet problem er de former man

kalder possessiver. Det er dels ejefald af navneord og stedord: *husets, Poulsens, hans, hendes, vores, jeres, deres, dennes* osv., dels de såkaldte ejestedsord: *min, din, sin* o.a. De har i virkeligheden en hel sværm af betydninger.

Den kan betegne et grundledsforhold: *Poulsens tale*, et genstandsledsforhold: *husets nedrivning*, eller et ejendomsforhold: *vores computer, hendes cykel*. Det kan være en betegnelse for et oprindelsesforhold: *Rifbjergs seneste bog, Raphaels engle*. De kan også være betegnelser for forhold mellem personer og ting af temmelig forskellig art, se bare her: *min far, min søn, hendes tandlæge, hendes patienter, min sidemand, hans forgænger, Lises øjne, havets overflade* osv.

Det vil sige at der er talrige flertydigheder i forbindelser med disse former. *Hans bog* kan enten være en bog han har købt (ejendom) eller en bog han har skrevet (oprindelse). Siger vi *Oles stol* er det vel ejendom det drejer sig om; men det er skam også flere ting. Enten kan det være en stol Ole har købt og betalt; eller det kan være en han benytter i en kort periode, fx under et møde: »Er det Oles stol, eller kan jeg sætte mig her?»

Det vigtige er imidlertid at sammenhængen så at sige altid ophæver de mulige flertydigheder. Vi er næsten aldrig i tvivl om betydningen. Men det er klart at man kan tænke sig sprog der har grammatisk forskellige former af possessiverne til markering af de forskellige betydninger. Det har polynesiske sprog øjensynlig i et vist omfang.

Er dansk så et fattigt sprog, bedømt ud fra disse eksempler? Tjæ: Hvis det er det, så er det i al fald en fattigdom som det deler med de fleste andre europæiske sprog. Men det er nok ret

meningsløst at udstede en generel fattigdomsattest for et sprog. Dansk har adskillige raffinementer som ikke findes i tysk, engelsk, fransk og sikkert heller ikke i polynesiske. Og omvendt er der forskellige betydninger som er indarbejdet i andre sprogs grammatiske systemer, men som dansk ser stort på.

Det går nok lige op!

EH

? Kære Mål & Mæle

Hvorfor kan man ikke sige *mange få*, men skal sige *meget få*, når man nu skal sige *mange flere*, og gerne må sige både *mange færre* og *meget færre*?

Venlig hilsen
Frederik Riis-Christensen
og Yrsa Begot,
Brabrand

PS. Og hvorfor kan man hverken sige *mange mange* eller *meget mange*?

! Kære Frederik Riis-Christensen og Yrsa Begot

I har stillet jeres spørgsmål op på en noget drilsk måde, så forholdene kommer til at se mere kaotiske ud end de faktisk er.

Det drejer sig om et lille system på fire ord + deres gradbøjningsformer. *Mange* og *få* bruges om tællelige fænomener:

mange byger, få solskinstimer.

Men *meget* og *lidt* bruges om det utællelige, dvs. stof, masser, væske osv.:
meget vin, for lidt mad.

Mange og *meget* betegner højt antal eller stor mængde, *få* og *lidt* lavt antal og ringe mængde. Det kan stilles op i et skema:

	høj	lav
	0 mange	meget få
tællelig	*meget/ mange flere flest	meget/ mange færre færrest
	0 meget	meget lidt
utællelig	meget mere mest	meget mindre mindst

Som man ser hentes forstærkerne *mange* og *meget* inden for selve systemet. Vi konstaterer let visse regelmæssigheder. (1) Ordene med betydningen 'høj', nemlig *mange* og *meget*, forstærkes ikke. (2) Højere grad (*flere* osv.) forstærkes sådan at de tællelige får *mange* og de utællelige får *meget*.

Uregelmæssigheden i systemet består enten i at *flere* ikke kan forbindes med *meget* – eller i at *få* og *færre* godt kan. Sagt på en anden måde: Systemet ansporer os til at undersøge om *få* ligner *lidt* mere end *mange* ligner *meget*.

Når jeg skrev at *lidt/mindre/mindst* forbindes med navneord der betegner noget utælleligt, er det ikke helt korrekt. Rækken kan nemlig også forbindes med det tællelige:

Har du lidt kartofler til overs?
Der er mindre myg i år, synes jeg.
Det er her der er væltet mindst træer i stormen.

Det vil sige at vi aner en begyndende fusion mellem *få* og *lidt* (jf. tysk *wenig*). Der er ingen tvivl om at *få* og først og fremmest formerne *færre* og *færrest* er ved at være sjældne i talesproget og i det uformelle skriftsprog. Det er *lidt*, *mindre* og *mindst* der tager over, og forbindelserne *meget få* og *meget færre* er et vidnesbyrd om at *lidt* allerede har sat foden i døren!

Der er altså noget om at *få* ligner *lidt* en hel del, og det kan være en mu-

lig forklaring på forbindelserne med *meget*.

Så er der problemet hvorfor vi ikke har systemforstærkere til *mange* og *meget*, altså noget der svarer til engelsk *very many* og *very much*. Vil man gengive sådanne forbindelser, må man uden for systemet:

uhyre, særdeles, såre, enormt, kolossalt mange/meget osv.

Spørgsmålet er om vi i virkeligheden har de forstærkere som skemaet mangler:

Mange mange mennesker har influenza for tiden.

Det skal gøres meget meget grundigere.

Man kunne selvfølgelig sige at det bare er den almindelige forstærkning ved fordobling (en stor stor hund), men det er vel påfaldende at fordoblingen ikke bruges ved *få* og *lidt*:

*I dag var der kun få få besøgende

*Hvis du bare har lidt lidt energi tilbage.

– bortset fra at *lidt* i tryksvag udgave kan bruges som forsvager over hele linjen:

Han har lidt mange sygedage.

Jeg synes hun forsømmer lidt meget.

Peter har skrevet lidt få stile i år.

Det er lidt lidt du har nået.

Han har lidt flere/færre sygedage.

Hun forsømmer lidt mere/mindre.

Det var mit bud. Jeg er gået ud fra at det er *få* der er en uregelmæssig form som kræver en særforklaring. Man kunne også vælge at erklære *mange* for at være den uregelmæssige ved at mangle muligheden *meget flere* – og så er det en anden forklaring der skal til. Den er muligvis mindst lige så rigtig.

EH

? »Sjokaj« og »cikkel«

I min drengeår udtaltes *jockey* som »sjokaj«, men i vore dage siges »djåki«. Det må være engelsk påvirkning. Men det modsatte må vel være tilfældet, når jeg udtaler *cykel* med vokalen »i«; mens mine børnebørn griner ad mig, fordi de bruger vokalen »y«, og de har endda boet i England i tre år.

Mogens H. Dahl
Lyngby

! Både *jockey* og *cykel* er rigtignok lånt fra engelsk i nyere tid. Og der er ingen tvivl om, at den fordanskede udtale »sjokaj« er meget sjældnen i dag, selv om den stadig er med i f.eks. *Nu-dansk Ordbog*. Derimod er det den fordanskede udtale »sykkel«, der vinder frem på bekostning af den mere engelske »sikkel«.

Jeg har ikke noget autoritativt svar på, hvorfor det er sådan. Sprogbrugernes motiver til at vælge det ene udtryk frem for det andet er ikke altid ransagelige. Men jeg (og andre) gætter på, at to forhold spiller ind: hvor hyppigt ordet bruges og sprogbrugernes engelskkundskab.

Ord, der bruges ofte, har større tendens til at blive fordanskede. Derfor hedder det stadig oftere »sykkel« snarere end »sikkel« om *cykel*. Den udtale støttes også umiddelbart af stavemåden, hvor ord med *cy-* eller *sy-* så godt som altid udtales med en »y«-lyd.

Det andet forhold er, at jo mere sprogbrugerne kender til engelsk, desto større er sandsynligheden for, at den engelske udtale fastholdes i dansk, som f.eks. med »djåki«. Sammenlign med de to udtaler af *jersey*. Hvis det er kvæg, fordansknes ordet til »jærssi«; hvis det er en (nyere) elastisk trikotvare, kan man fastholde den engelske udtale »djø:si«. Da trikotvaren blev

indført, vidste sprogbrugerne mere om engelsk udtale, og den engelske udtale blev derfor lettere fastholdt. Og så er en fremmed udtale selvfølgelig altid forbundet med en vis klædelig smartness. Tilsvarende vekslen finder man ved *check*, som fordansknes til »sjæk«; mens det nyere lån *checke* ('gå efter', 'undersøge') har en mere engelsk udtale, »tjække« på dansk.

To forhold ved *jockey* er med til at gøre sprogbrugerne særlig opmærksomme på deres engelskkundskaber. For det første har vi i de seneste år lånt en del ord på *j-* fra engelsk (*jazz, jeans, jet, jive, job, joker, juice, juke box, jumper, junk, jury* m.fl.). Jo flere ord vi låner af en bestemt type, desto større er sandsynligheden for, at de danner deres egen udtalevane.

For det andet er stavemåden *jockey* så udpræget engelsk. I sammenligning hermed indbyder *jet* og *jumper* mere til en dansk udtale af *j-et* og får den da også oftere.

Tilbage er så at forklare, hvorfor den ældre, danske udtale af *jockey* er »sjokaj« og ikke »jokaj«. Her er mit gæt, at det skyldes påvirkning fra udtalen af franske låneord med *j-*, f.eks. *jargon, jeton, jonglere, journalist og jalousi*. Disse ord er gennemgående ældre i dansk end de ovennævnte lån fra engelsk, og de udtales alle med »sj-«. Derfor har de oprindeligt dannet mønstre for udtalen af *jockey*.

Forklaringen er således, at hyppighed i sprogbrugen dominerer ved udtalen af *cykel*; mens øgende engelskkundskab og øget import af engelske ord med *j-* dominerer ved udtalen af *jockey*.

CE

? Kondom

Idet jeg henviser til Mål & Mæle nr. 4, 1992, artiklen Anders Celsius, Rudolf

Diesel og den 7. jarl af Cardigan, sender jeg hermed mit lille bidrag til listen:

Kondom hævdes i Lademanns Leksikon at være opkaldt efter opfinderen, Conton – som det en anelse lakonisk oplyses. Jeg har ledt efter hr. Conton et par steder (Encycl. Britannica, Who was Who, et par stikpøver i Who's Who og et par danske leksika) uden held, men er ikke gået systematisk til værks.

Men i forbindelse med kondomet har jeg længe haft lyst til at bede Mål & Mæle om at vende en finurlighed i luften.

Det er velbekendt, at kondomet – hvis det ellers anvendes til sit primære formål – er noget der bruges af mænd.

Nu er der opfundet en lignende indretning, som har samme formål, men som anvendes af kvinder. Denne indretning har fået betegnelsen »femidom«.

Ordet er helt fint, fordi det klart med sin forstavelse indikerer, at det er noget for damer, men pudsigheden opstår, når vi så vender tilbage til kondomet, fordi den logiske følgeslutning bliver, at forstavelsen »kon« refererer til noget maskulint. Og det gør det jo aldeles ikke. Specielt ikke hvis hr. Conton er ægte og ikke bare en vandrehistorie som Lademann har troet på.

Den tanke med vandrehistorien kunne man godt få, når man betænker, at ordet »con« på fransk forklares i Larousse så smukt og poetisk som »parties sexuelles de la femme«.

Det ville glæde mig at se disse overvejelser sendt gennem Mål & Mæles hjernetrust.

*Mange venlige hilsner
Vibeke Hvidtfeldt
Slagelse*

! Kære Vibeke Hvidtfeldt

Tak for de interessante overvejelser. Mål & Mæle har intet at tilføje. Udover at der findes en rig international litteratur om oprindelsen til ordet *kondom*. Mange af diskussionsdeltagerne er højtlærde folk med indsigt i klassiske sprog.

Forklaringen at det skulle være det franske personnavn *Conton* der ligger bag, finder man mest i franske opslagsværker, men det eneste man ved om monsieur Conton, er øjensynlig at han har lagt navn til dimsens. I øvrigt er denne forklaring en af de mindst interessante og lidet fantasifulde!

EH

Svipsvogre og hulsvogre

I Carsten Elbros artikel om slægtskabsbetegnelser i M & M 15: årg. nr. 3 omtales bl.a. ordene svipsvogre og svipsvigerinde, om hvilke det anføres, at de næppe vil blive forstået af ret mange. Det skal nok være rigtigt. De vil formentlig højst blive misforstået, hvis de bruges i deres oprindelige betydning, for de bruges efter min erfaring nu om stunder – eller i hvert fald indtil for ikke så mange år siden – kun som slangbetegnelser for (beslægtede såvel som ubeslægtede) personer, der har haft samme sexpartner, bl.a. omtalt i Kaj Boms bog MERE OM SLANG (1950), p. 184. Knap så frække som de sammesteds omtalte hulsvogre og stangsvigerinder.

*Børge Andersen
Tåstrup*

? Fremprovokere

Er ordet *fremprovokere* idag godkendt af sprogfolk? Desværre høres det ikke sjældent sagt af f.eks. tv-speakere og debattører. Hører det ikke hjemme under pleonasme?

*Mogens H. Dahl
Lyngby*

! Sammensætniger med *frem-* har en lang og produktiv tradition i dansk. Allerede vikingerne skelnede mellem at *sige* og at *frem-sige*, selv om der nok skal have været nogle, der mente, at det var nok at *sige*, og at *frem-* var overflødigt.

Når man i dag kan mene, at *frem-provokere* er »dobbelt konfekt«, må det skyldes, at de tænker mere på latin end på dansk. For det er rigtigt, at *provokere* kommer af latinsk *pro-* ('frem') og *vocare* ('kalde'), således at *fremprovokere* direkte oversat burde betyde 'frem-frem-kalde'.

Nu er hovedbetydningen af *provokere* på dansk nok ikke længere 'frem-kalde'. Man kan stadig *provokere* en abort, men ellers betyder *provokere* 'støde', 'tirre', 'ægge'. Denne betydning af *provokere* har været almindelig i

dansk i flere hundrede år. Man kan provokere nogen; men man kan sædvanligvis ikke provokere noget. Derfor er der ikke noget i vejen for at tale om, at resultatet af provokationen er *fremprovokeret*, dvs. 'fremkaldt', 'udvirket', 'skabt kunstigt'. *Fremprovokeret* er et glimrende dansk ord, som også er med i Retskrivningsordbogen.

Her er derimod nogle ægte »dobbelt konfekt«-ord: *borteliminere*, *omforandre*, *birketræ*, *tunfisk*, *orangefarvet*. Logisk set er de første to hverken bedre eller værre end de tre sidste, for hvad er f.eks. en *birk*, hvis ikke et træ?

Se i øvrigt også Erik Hansens artikel om *fremprovokere* i bogen *Rigtigt dansk* (1988) og hans artikel om »dobbelt konfekt«-ord i *Mål & Mæle*, 13. årg. nr. 4.

CE

Mål & Mæle

Redaktion: Erik Hansen,
Ole Tøgeby, Carsten Elbro.

Grafik: Hanne Simone.

Ekspedition og tryk:
Elbro-Tryk

Håndværkervej 10,
postbox 3072, 6710 Esbjerg V.
Giro 74734 94.
Telefon 75 15 43 60.

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 148,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Elbro-Tryk. Hertil retter man også henvendelse om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til *Mål & Mæle* sendes til: Ina Nielsen, Institut for Almen og Anvendt Sprogvidenskab, Københavns Universitet, Njalsgade 86, 2300 København S.

Med klym og fend

I *Mål & Måle 15.3* stod der en artikel om »fyndord«. Og hen imod slutningen lovede jeg en fortsættelse om fyndordenes variationer. Den kommer her:

Forundring fryder

– »Stavning eller kaos?« varierer et af danskernes mest kendte politiske slagord.

– »Brændt barn lugter ilde« laver om på et kendt ordsprog. Og

– »Brylcreem fedter ikke – før det kommer ud af tuben« driver gæk med reklamens slogan.

I alle tre tilfælde får vi et grin eller en lille overraskelse, første gang vi møder *det uventede* eller det anderledes. På samme måde som ved Storm P.s flue, hvor de to mænd mødes på gaden og den ene spørger: »Nå, gik det så som De havde ventet?« – »Nej«, svarer den anden, »men det havde jeg heller ikke ventet«.

Den bekendte faste ordforbindelse er gået os i kroppen. Og derfor bliver det tit sjovt eller overraskende, når der varieres. Med Per Højholts definition: Humor – det er når kroppen har forstået.

Otte slags variationer

Men hvilke forskellige *måder* kan der egentlig varieres eller laves om på?

Fyndordene og kortformerne kan (som alle sproglige udtryk?) varieres på disse syv måder:

1. Ved udvidelse eller tilføjelse (ekspansion)
2. Ved indføjelse (insertion)
3. Ved sammenblanding (kombination)
4. Ved udskiftning (substitution)

5. Ved ombytning (permutation)

6. Ved afkortning eller udeladelse (elipse), og:

7. Ved sammentrækning (komposition).

Endelig kan man lave om på en ottende måde: ved at skifte den retoriske ramme ud. Det er det der sker, når Frederik den Syvendes valgsprog gøres til jordemødrenes motto: »Folkets kærlighed min styrke«.

Et æble om dagen ...

Men lad os tage *udvidelsen* først: »Et æble om dagen holder doktoren borte – hvis man kan ramme«. Eller talerreglen »Man skal høre meget før ørerne falder af – men ikke før øjnene falder i«. Eller som jeg har set det på en opslagstavle (som er en givende biotop for fyndsamlere): »At fejle er menneskeligt – totalt sammenbrud kræver en computer!«.

En udvidelse (med en lille substitution) sås fornylig med *At tænke sigs* slogan: »Dyp i Nyrups, og bliv helt farveløs«.

Mærk værtinden!

Indføjelsen kan omfatte et enkelt bogstav. Fx s'et i den forhenværende Johannes V.-linje: »og milde kvinder, hvor har de smagt«. Eller indføjelsen fra ATS' »OGSÅVARDER Kannibalen der talte med mand i munden«.

Tre bogstaver udgør den lille forskel i »Mærk værtinden!«. Og et ord af samme længde lavede helt om på indholdet af det slagord der var malet på den fristende mur ind til Assistens Kirkegård: »KNUS NATO!« stod der. Men

kort efter havde nogen indføjet noget: »KNUS TIL NATO!« – som der så stod.

Den minimale indføjelse, blot et mellemrum, er på spil når et af pædagog-verdenens slidte sesamord går fra »tværfaglighed« til »tvær faglighed«.

Tidens tand ...

Sammenblanding har vi med det fortæskede slagord »En kvinde uden mand er som en fisk uden cykel«. Og sære – men svært afrystelige blandinger – fås med »Natten er sort som guld«: Er det »Natten er vor egen«, »sort som kul«, og 'det glimtende guld' der blander sig på en svært gennemskuelig måde?

»Brændt barn driver øreløs til havs« er så lettere at dissekere. Ligesom det klassiske »Tidens tand der læger alle sår vil også snart lade gro græs over dette«.

Holger og konen ...

Langt den almindeligste variation er dog *udskiftningen*. Det var udskiftningen, af *u*'et med et *v*, der skabte »Stav-

ning eller kaos?« Og det lille skift fra */* til *v* fører til Dansk Kennelklubs motto (if. ATS): »Med vov skal land bygges«.

Lidt større udskiftninger får nogen til at synge »I'm dreaming of a White Special«. Eller de giver tekstforfatteren smør på brødet med en træffer *a la* »Dig og mig & Wibroe«.

Maastricht-afstemningens bedste parole har allerede fået sine variationer: 1) »Holger og konen sveg nationen« (overskriften på en kritisk kommentar i Politiken). 2) »Holger og madammen siger både ja og amen« (efter Edinburgh-topmødet sidst i 1992). 3) »Holger og kællingen har spyttet i vællingen« (ATS, december 1992).

En udskiftnings-perle har vi med Storm P.s »Når et legeme nedsænkes i vand, ringer telefonen«.

Har lygten røget?

Ombytningen er så en sjældnere type. Den ses i sloganvarianten »Ti ud af ni filmstjerner bruger Lux«.

En vaskeægte bevinget fortalelse faldt, da kongelig skuespiller N. P. Nielsen i begyndelsen af 1800-tallet skulle fremsige »Axel og Valborg«s alvorlige replik: »Har rygtet løjet?« I Nielsens uheldige mund blev det en aften: »Har lykten røget?« Og den fortalelse danner vist nu acteurs vigtigste eftermæle.

Vor fordums ufferigsminister sagde efter unionsafstemningen og EM-finalen juni 1992 til forbundskansler Kohl: »If you can't join them – beat them!« Og den meget rejsende svenske monark har måttet se sit kongelige valgsprog korrigeret fra »För Sverige i tiden« til »I Sverige för tiden«.

Én fugl ...

Afkortning eller *udeladelse* er brugt i flere af mellemrubrikkerne til artiklen her. Det korte anslag aktiverer på en økonomisk måde en hel ordkæde eller kortform. Samtidig med at man undgår at vække de værste kliché-reaktioner hos sine (måske sprogligt følsomme) læsere.

I kraft af den store indarbejdethed behøver Tuborg ikke længere at gengive stodderdialogen om hvornår en grøn smager bedst. Det rækker nu – i de rigtige omgivelser – at sige »Hvergang«.

Udeladelsen er en mundtlig variationsstype. Med et enkelt kort anslag aktiverer den tit lange sproglige kæder for vores indre ører.

Clintonomics

Anderledes med *sammentrækningen* i den faste ordforbindelse eller fyndordet. Den variationstype hører udpræget skriften til.

»GORBATJOVIALITET« og »MONICARLSBERG« (fra ATS) er typiske sammentrækninger. Det er også bureauavnet »Createam«, lederoverskriften »Clintonomics«, og skilteteksten »VOLDENS MARSKANTIK« (som

kan ses på Amager Fælledvej i København).

En lille sammentrækning har vi også med »Poul Sirup Rasmussens« ATS-motto: »Tavshed er sølv, tale er uld«.

Bråk Bråksen

Eksemplerne hertil har, med en enkelt undtagelse, alle været rent sproglige. Kun »Folkets kærlighed [...]« har illustreret noget andet, nemlig skiftet af den retoriske ramme.

Rammeskiftet kan også vises med »Kommer tid, kommer råd« – når vendingen gøres til træbranchens motto.

Og så kan man som udlænding let komme på afveje: Som den amerikaner der blev afhentet i Kastrup Lufthavn og af sine danske bekendte kørt i bil gennem mange landsbyer til Skælskør. Da han steg ud ved havnen i det sydvest-sjællandske udbrød han: »This man, Brug Brugsen – he must be a hell of a guy!«

*Peder Skyum-Nielsen, f. 1948
lektor, dr.phil. og ph.d.
Danmarks Lærerhøjskole*

Navne

Hvad et navn er har været diskuteret i filosofi og sprogvidenskab i over 2000 år. En sær diskussion, vil mange sikkert mene, for vi ved da alle hvad et navn er: *Lise, Andersen, Skagen, Stillehavet* osv. Lad os dog bruge tiden på noget vigtigere!

Der er noget om det: Vores fornemmelse for hvad der er et navn, fx *København*, og hvad der ikke er et navn, fx *hovedstaden*, forslår godt nok i det daglige. Selvfølgelig ved vi hvad et navn er.

Fællesnavn og egennavn

Navneord, på latin substantiver, bruges især til at betegne ting, masser, levende væsener, steder – i sprogvidenskabelig sammenhæng som regel sammenfattet under betegnelsen »genstande«:

bil, bjerg, by, Danone, fyldepen, hav, Hekla, jogurt, Kattegat, Lise, Parker, pige, Stege, Volvo osv.

Men de gør det på to forskellige måder. Ord som

bil, bjerg, by, fyldepen

henfører de ting de betegner, til bestemte klasser af genstande. Betegnes noget som *en by*, så ved vi, hvis vi altså kan sproget, slet ikke så lidt om arten af genstanden: Det er en samling af huse som er beboede af mennesker osv. Den slags ord er dem man først og fremmest tænker på, når man taler om *navneord*, men når de skal holdes ude fra de egentlige navne, kalder man dem *fællesnavne* (latin: appellativer). Heri ligger at ordene benævner mange genstande med et vist fællespræg. Der er jo mange genstande som betegnes med ordene *by, fyldepen, hav* osv.

Den anden hovedgruppe af navneord

er dem man i det daglige betragter som egentlige navne:

Stege, Parker, Kattegat, Jensen osv. De fortæller intet om hvilken klasse af genstande en bestemt ting tilhører. Det er ikke nok at kunne sproget for at vide hvad *Stege* er; man må også have lært geografi for at være klar over at det er en by. Og der er kun ét eksemplar af *Stege*, ordet betegner altså ingen klasse af genstande. Byen har så at sige sit eget navneord. Man kalder den type navneord for *egennavne* (latin: proprium, flertal proprii). Heri ligger at det er navneord som kun betegner én ting, noget individuelt, det er genstandens eget private navneord.

I denne artikel er vi nødt til at gennemføre den lidt tunge skelnen mellem fællesnavn og egennavn.

Egennavnets funktion

Når jeg skal benævne en genstand eller en person, har jeg altså valget mellem fællesnavn og egennavn. Jeg kan omtale en person som *naboens søn*, et hus som *det lille røde træhus nede på hjørnet*, en avis som *det partiuafhængige dagblad med redaktion på Rådhuspladsen*. Eller jeg kan sige *Ulrik, Granly og Politiken*.

Både fællesnavn og egennavn har den funktion at udpege den genstand vi taler om, men fællesnavnet beskriver altså tillige genstanden, oplyser noget om dens egenskaber og dermed til hvilken klasse af genstande i verden den hører. Egennavnet nøjes med at udpege eller identificere genstanden, men oplyser i øvrigt intet. *Ulrik* kan lige så godt være en hest som en dreng, *Granly* er en lille knaldhytte, ved vi tilfældigvis, men

kunne lige så godt have været en mejerikoncern, og der er intet i vejen for at *Politiken* kunne være navnet på et lille snusket værtshus i Århus' nordlige udkant.

Man plejer at udtrykke dette ved at sige at egennavnet, i modsætning til fællesnavnet, har *unik reference*. Hermed mener man at egennavnet henviser til én og kun én genstand, og at denne henvisningsfunktion ikke ligger i selve sproget (som når det drejer sig om fællesnavne), men må oplyses for modtageren, hvis han ikke tilfældigvis er orienteret i forvejen: »Finmarken er et Land, som ligger saare høit oppe mod Nord...«

Dette er selvfølgelig en ulempe: Egennavnene og deres betydning (reference) kan ikke læres en gang for alle som når man lærer sprogets andre ord. Til gengæld er fordelene åbenlyse.

Med egennavnet udpeger den talende eller skrivende over for modtageren kort og meget præcist ét eksemplar blandt en mængde af ensartede eksemplarer som der er brug for at skelne imellem. En families spisestuestole eller knive, skeer og gafler er en samling ensartede genstande, men der er ikke brug for at skelne mellem dem individuelt, og de navngives derfor normalt ikke. Derimod er gader og veje systemer af ting med samme funktion, og her er der brug for at navngive, for det er uhyre vigtigt at skelne. Og tilsvarende navngives husene officielt ved deres hus- eller matrikelnumre.

I et landbrug navngiver man hestene – hvis der er nogen. De er få og fungerer og behandles som individer. Også køerne navngives tit, især hvis der ikke er for mange (så må man gribe til nummernavngivning); men grise og høns får kun sjældent navne, for de opfattes ikke som en samling individer.

Fabrikanter navngiver deres varer i håb om at forbrugerne på den måde

kommer til at skelne mellem produkter med samme funktion og af samme kvalitet: *Colgate*, *Zendium*, *Fluo Calcin*, *Dentolux*, osv.

De centrale egennavne i vores kultur er naturligvis personnavnene. De mennesker der omgiver os eller som vi overhovedet får kontakt med, oplever og behandler vi som individer, og derfor er det praktisk og nødvendigt at de har navne. Det går jo så vidt at det ved lov er påbudt at enhver har et for- og et efternavn, og navnene registreres omhyggeligt af det offentlige.

Med navnet får et menneske en væsentlig del af sin identitet. Mange opfatter – ganske vist fejlagtigt – dåben som en navngivningsfest, andre højtideligholder ganske ukirkeligt at barnet har fået navn. Noget vigtigt er det i hvert fald.

Voksnes gensidige præsentation er også en art navngivning, og den ledsages tit af et vist ceremoniel. Når man udveksler navne og hermed røber koden for sin unikke reference, træder man ud af anonymiteten over for hinanden og anerkender at man hører til hinandens omgivelser. Navnet er en del af personen.

Dette personlige overføres på kæledyr som hunde, katte og biler. Egentlig er navngivning her ganske unødvendig, da en familie normalt kun har en af hver, men ved hjælp af navnet personificerer man altså sådanne væsener.

Unik reference?

Påstanden at et egennavn har unik reference og kun henviser til én genstand, kræver lidt forklaring. Fx har telefonbogen for København over 200 abonnenter ved navn *Hanne Jensen*!

Når man siger at et egennavn har – og skal have – unik reference, må det nemlig med at det gælder i den samtale- eller kommunikationssammenhæng vi netop

befinder os i. Sommetider er *Hanne* fuldt tilstrækkeligt til entydig identifikation; men indebærer situationen at der kan være tale om mere end én *Hanne*, må man gribe til *Hanne Jensen*, og sådan kan man blive ved: *Hanne Jensen i 38 A* – indtil man har den fulde adresse, som indeholder tillægsidentifikation i form af navn på gade, hus, by osv.

Hvor der meget tit er brug for ekstra identifikation, kan den blive en del af selve navnet, officielt eller uofficielt: *Plinius den Ældre* over for *Plinius den Yngre*, *Store Claus* og *Lille Claus*, *Nykøbing F.*, *Nykøbing M.*, *Nykøbing S.* osv. Og i Gustav Wiedes »Livsens Ondskab«, hvor *Mortensen* er navnet både på en person og en hane, må der skelnes mellem *Menneske-Mortensen* og *Hane-Mortensen*! På den måde sikrer man sig at der stadig er unik reference.

Egennavne og betydning

Det mest karakteristiske ved egennavnet er dets unikke reference, og forudsætningen herfor er at det ikke kan forveksles med et fællesnavn.

Modsætningen mellem egennavn og fællesnavn kommer frem på en meget håndfast måde i reglerne for indregistrering af varenavne. Princippet er at fællesnavne ikke kan indregisteres. En fabrikant af kødpålæg får således ikke lov til at købe ordet *leverpostej* for at bruge det som varenavn og forbyde alle andre at benytte det om deres varer. Hvis et ord karakteriserer en vare og angiver hvilke egenskaber den har, regnes det med rette for et fællesnavn og indregistrering afslås (se Mål & Mæle 11. årg. nr. 2). Man kan altså få indregistreret *Mejse Yoghurt*, for der er ikke tale om en jogurt som er lavet af eller til mejser; men man kan ikke få indregistreret *Børneost*, hvis der er en ost som påstås at være særlig egnet til børn.

Masser af egennavne ligner umiddelbart almindelige fællesnavne og forbindelser med fællesnavne: *Storebælt*, *Den Danske Bank*, *Rådhuspladsen*, *Ordbog over det Danske Sprog*. Ikke alene har disse egennavne form som perfekte fællesnavne, man kan også direkte aflæse betydningen: *Storebælt* er faktisk et stort bælt, *Den Danske Bank* er en dansk bank osv.

Det der ikke desto mindre gør den slags til navne, er den unikke reference. Der er kun ét *Storebælt*, og selv om vi finder et andet bælt og synes det er stort, så kan det ikke kaldes *Storebælt*. *Den Danske Bank* er naturligvis ikke den eneste bank i Danmark, men der er kun ét bankforetagende der hedder sådan, og har ortografisk særmærkning med store bogstaver. Der findes adskillige ordbøger over det danske sprog, men siger og skriver vi *Ordbog over det Danske Sprog*, kan der kun være tale om én, nemlig den der bærer dette navn.

At den slags navne virkelig er egennavne, viser sig ved at de som regel bevarer selv om deres reference ændres afgørende. Hvad jeg betegner som *min nye cykel*, det skifter efterhånden som jeg udskifter mine cykler. Men *Nyhavn* bliver ved med at hedde sådan, også efter at den er blevet gammel og der er anlagt flere nye havne. *Smallegade* i København er i tidens løb blevet bredere end *Bredgade*. *Lillepeter*, som vi har kaldt ham lige fra han var et par år gammel, er nu en kæmpe brød på ikke under 120 kg. *Den Frie* i København er absolut ikke mere fri end andre udstillingsbygninger. *Villa Havblik* beholder sit navn også efter at et fireetages hotel har taget al udsigt til vandet. Når vejnettet i et nyt kvarter skal have navne, tager man koldblodigt komponister, dyr, nordiske guder eller øer og konstruerer de nye navne på stribe: Mozart har aldrig boet på Mozartsvej, der har næppe nogen-

sinde været en krokodille i Krokodillegade, Odinsvej nyder ikke Odins særlige bevågenhed, beboerne på Læsøvej ved sikkert knap nok hvad Læsø er. Og i min familie har vi en rejsetaske som hedder *den svenske*; den er made in Czechoslovakia og købt i Bagsværd, men afløser en nu opslidt taske som vi engang købte i Stockholm!

Dette løse og egentlig vilkårlige forhold mellem betydningen, dvs. referencen, af et egennavn og dets form, er grunden til at egennavne i tidens løb er udsat for en voldsom erosion. Når fællesnavnet *Grindhøgh* bliver til et egennavn og ingen tænker på at det oprindeligt betyder 'grushøj', kan det blive til *Grenå* uden at det generer nogen; det er et navn, og ingen venter nogen betydning, bare der er en unik reference. Når ingen mere tænker på noget drabeligt som *Thor* og *bjørne* når de ser en lille knægt ved navn *Thorbjørn*, kan navnet rationaliseres ned til *Torben*. En sådan nedslidning konstaterer man kun sjældent blandt fællesnavnene, som har betydningen til at holde styr på formen.

Navngivning

Ved navngivning af børn er forholdet mellem egennavn og referent nu ikke altid så vilkårligt som antydnet ovenfor. Når forældre vælger navne som *Kathrine* og *Arne* til deres børn, er det nok tit selve klangen og samspillet med efternavnet der afgør valget. Men selvfølgelig er det ikke helt uvæsentligt at man kan slå op at *Kathrine* er græsk og betyder 'den rene' og at *Arne* er nordisk og betyder 'ørn'.

Endnu mere beslutsomt er navnevalget når man opkalder børn efter folk der har gjort sig bemærket i det offentlige eller optræder som roman- og filmhelte: *Ringo*, *Napoleon* (ja, det er der nogle der hedder), *Joachim*, *Scarlett*.

Det skal naturligvis være personer der står respekt om, og det samme gælder når børn opkaldes efter familiemedlemmer: *Hans Peter* efter en gammel onkel, den brave tømrer på Djursland, men ikke *Johannes* efter den anden onkel, der i sin ungdom sad inde i 2½ år for et eller andet med nogle regnskaber.

Tanken med opkald er et mere eller mindre bevidst forsøg på at overføre positive egenskaber fra en kendt person til barnet. Når navnet *Hans Peter* hos onkel var forbundet med hæderlighed, flid og sundhed, så kan disse egenskaber via navnet overføres til barnet. På den måde omtolkes egennavnet til en slags fællesnavn.

Endnu tydeligere er denne tendens ved navngivning af både, huse, travheste, varer osv. med rene fællesnavne. Lad os tage sejlbåden *Mågen* (eller *Seagull*!). Fællesnavnet *måge* har et udtryk (m-å-g-e) som er forbundet med en ganske bestemt betydning, nemlig 'fugl med de og de egenskaber'. Det er den faste forbindelse mellem udtryk og indhold der gør *måge* til et dansk ord. Giver man sin sejlbåd navnet *Mågen*, forsøger man så at sige at fremmane det indhold, eller noget af det, som skal svare til udtrykket: frihed, hurtighed, elegance.

På samme måde med skosværtten *Excellent*, forlaget *Fremad*, fotoforretningen *Pris-tackleren* og værtshuset *Cosy Bar*.

Man kan forestille sig en travhest med navnet *Hurrycane*, men ikke *Snail*; der findes adskillige sommerhuse ved navn *Hyggebo*, men næppe noget som hedder *Fallitbo*. Og *Fremad* hedder et socialdemokratisk forlag, mens intet nok så konservativt eller ligefrem reaktionært udgivelseskab ville tage navnet *Tilbage*.

Vi er her ved at nærme os emnet navnemagi, så derfor går vi videre til noget andet.

Egennavnets grammatik

Fællesnavne kan ubesværet veksle mellem bestemt og ubestemt form:

hovedstad – hovedstaden, børn – børnene

Hovedreglen for egennavne er at de ikke skifter imellem ental og flertal og mellem bestemt og ubestemt form. De lægger sig i deres grundform fast på en af delene. Nogle er ental og nogle er flertal, nogle har ubestemt form, andre bestemt:

Bornholm, Lise, Kattégat, Cuba, Kaukasus, Colgate, Carlsberg, Donau, Mont Blanc, Moby Dick.

Grenen, Gudenåen, Rhinen, Himelbjerget, Normadiet, Polyne-sien, Hirsholmene, Ardennerne, Færøerne, Pyrenæerne.

Egennavne har bestemt betydning. Det vil sige at når jeg bruger egennavne som *Vibeke*, *Hirtshals* og *Campari*, så går jeg ud fra at min modtager kender referencen, altså ved hvem den Vibeke er, som jeg taler om, er klar over at Hirtshals er en nordjysk by og at Campari er en helt bestemt hedvin. Er denne betingelse ikke i orden på forhånd, må jeg sørge for at introducere egennavnet: »Jeg har en kollega som hedder Vibeke«.

Det er derfor det virker groft anmasende at sige: »Og jeg er Marianne K. Frederiksen«, som visse danske radiojournalister somme tider gør efter amerikansk mønster, for formuleringen indebærer en påstand om at alle og enhver ved hvem Marianne K. Frederiksen er. Siger man derimod: »Jeg hedder Marianne K. Frederiksen«, har man givet en oplysning om sprogbrug og ikke forudsat af navnet er kendt i forvejen – tværtimod.

Den bestemte form af fællesnavnene har den funktion at sikre dem unik refe-

rence og i den henseende at gøre dem til egennavne for en kort stund. Formerne *en skov*, *et lille hus*, *sorte penge* er ubestemte, og når jeg bruger dem, venter jeg ikke at modtageren kan identificere de ting jeg taler om. Men med de bestemte former: *skoven*, *det lille hus*, *de sorte penge* markerer jeg at der er tale om ting som modtageren kender og kan identificere.

Da egennavnene så at sige har denne bestemthed indbygget, behøver de ingen bestemthedsbøjning og kan derfor ikke veksle mellem bestemt og ubestemt på samme måde som fællesnavnene. Det hedder *Nilen* (best. form), men *Donau* (ubest. f.). Skift mellem bestemt og ubestemt form har de dog, men på en særlig måde. I forbindelser som

den flittige Lise, det fjeldrige Norge

er *Lise* og *Norge* bestemt. Forbindelsens bestemte form markerer at også tillægsordene er bestemt eller bekendt: Modtageren forudsættes i forvejen at vide at Lise er flittig og at Norge er fjeldrigt. Anderledes i

en meget glad Lise, et snedækket Norge

Her markerer den ubestemte form at afsenderen venter at det er nyt for modtageren at Lise var meget glad og at der var faldet sne i Norge:

det var en meget glad Lise der ringede og sagde ... jeg kom direkte fra Centralafrika til et snedækket Norge

Efter samme princip bruges bestemt form når man vil betegne en del af noget:

det nordlige London, det fransktalende Belgien (dvs. den del af Belgien som har fransk som sprog), det middelalderlige Spanien

Udtrykkene forudsætter at modtageren ved at der er en nordlig del af London, at

en del af Belgien er fransktalende og at Spanien også eksisterede i middelalderen.

Egennavne kan altså under særlige betingelser forbindes med bestemt og ubestemt artikel ligesom fællesnavnene. Men fællesnavnenes skift mellem ental og flertal har de ikke. Flertalsformer som

museet har mindst 6 Rembrandter
der er hele tre Lisbeth'er i vores
firma

der holder nogle Volvoer på parkeringspladsen

er ikke egennavne, men fællesnavne som er dannet (afledt) af egennavne (jf. fx kjerkegaardsk, boykotte). Flertalsmuligheden viser at der ikke er tale om unik reference, og det samme viser den ubestemte artikel i ental: *en Rembrandt*, *en Lisbeth*, *en Volvo*, dvs. 'en af flere'. Yderligere har sådanne afledninger klar fællesnavnsbetydning: Man kan navngive hvilket som helst pigebarn *Lisbeth* og hvilket som helst firma *Volvo*, hvis ingen allerede har sat sig på navnet; men fællesnavnet *en Lisbeth* (bor der en Lisbeth her?) kan ikke betegne hvilket som helst hunkønsmenneske, kun en der bærer navnet *Lisbeth*. *En Volvo* er nødvendigvis et køretøj med navnet *Volvo*, og dem er der mange af.

Fællesnavn og egennavn

Er *hovedbanegården* et navn? Og *mælkevejen*, *tredivårskrigen* og *det nationale kompromis*: navne eller ej? Man er i tvivl i sådanne tilfælde, og det betyder at det er svært at bestemme sig for stort eller lille bogstav: *de konservative* eller *de Konservative i folketinget/Folketinget* (se Retskrivningsordbogen side 532-35).

Problemet med disse udtryk er at de står midt imellem egennavn og fællesnavn. De er egennavne for så vidt som

de har unik reference: *hovedbanegården* er for de fleste den i København, ikke den i Stockholm eller Köln. Men ordene er fællesnavne på den måde at de faktisk beskriver og klassificerer de ting det drejer sig om: kan man sproget, ved man med det samme hvad en *hovedbanegård* og en *tredivårskrig* er.

Disse eksempler viser os at skellet mellem fællesnavn og egennavn i virkeligheden ikke er så skarpt. Det viser sig også på andre måder.

Jeg har allerede nævnt at næsten alle person- og stednavne har deres oprindelse i fællesnavne: *Susanne* kommer af et hebraisk ord med betydningen 'lilje'; *Anisse* går tilbage til det gammeldanske *á nesi*, som betyder 'på næsset'. Det samme gælder helt nye egennavne, de bygger på fællesnavne: *Vinkelvej*, *Experimentarium*, *Lillebror* (børneost), *Det Danske Kulturinstitut*, *Information* osv. Også bag de fleste mindre gennemskuelige varenavne skjuler der sig fællesnavnestof: *Lego* (lege godt), *Valo* (betyder 'lys' på finsk), *Superbalux* (latin 'det strålende lys') *Biotex* (biologisk væskemiddel til tekstiler).

Men der sker også skred den modsatte vej, fra egennavn til fællesnavn. Hvem tænker fx på at *masonit*, *bladan* og *jeep* er egennavne? Det japanske firma Sony har ærlig og redelig købt sig eneretten til varenavnet *Walkman*, men må nu finde sig i at det ulydige danske folk går rundt og bruger det som fællesnavn i betydningen 'lommeradio', 'lommebåndspiller' uanset fabrikat.

Et juridisk set mindre problematisk skred konstaterer man når et personnavn går over til at blive et fællesnavn: *sandwich*, *cardigan*, *boykot* og *spencer* er oprindelig egennavne båret af englændere af det bedre selskab. Om dette fænomen forbereder Mål & Mæle en artikel.

Endelig er der nogle ord der vekselvis

»Hvor ringer du fra?«

Skellet mellem egennavne og fællesnavne er ikke skarpt.

optræder som fællesnavne og egennavne i det levende sprog. Det er først og fremmest nogle betegnelser for familie-medlemmer:

mor, far, lillesøster, onkel, tante
o.a.

De bruges dels som almindelige fællesnavne, med fuld bøjning i tal og bestemthed:

Fædre bør også tage deres del af slæbet.

Moderen er udearbejdende.

Dels uden artikel og bøjning med unik reference til medlemmerne af den snævre familiekreds:

Hvad siger mor? Giv den til lillesøster!

Bedstefar kommer i eftermiddag.

Det er vores og kun vores familie det her drejer sig om, ikke naboens. På samme måde med *skipper* og *mester* og *rektor*,

også medlemmer af bestemte veldefinerede fællesskaber. Endvidere nogle få overvejende juridiske af latinsk oprindelse: *executor testamenti*, *defensor*, *kreditor*, *debitor*, *eksaminator*, *censor* o.a.

Hvad er så et navn?

Det ser således ud til at alle fællesnavne kan blive til egennavne og alle egennavne til fællesnavne. Men faktisk kan næsten ethvert ordstof gøres til egennavne, fx tillægsord:

Aktuelt (dagblad), Bruun (efternavn), Complet (edb-firma), Clasic (ølsort og mange andre ting)

Biord:

Ajour (pressebureau), Flux (foto-firma), Fremad (forlag, sportsklub), Netopnu (genbrugsbutik)

Sætninger og dele af sætninger:

Gør rent (rengøringsmiddel), Kig-Ind (kjoleforretning), Springforbi (stednavn), Temus (musegift), Propiden (middel mod diaré)

Udråbsord:

Nådada (kunstgalleri), Basta (låsefabrik), Hovsa (bodega)

Det vil sige at sproget egentlig ikke har navne som en del af sit inventar. Det danske sprog har utvivlsomt navneord, udsagnsord, hovedsætninger, bisætninger, datidsformer osv. Men ikke navne.

Så egentlig burde man ikke dele navneordene så skarpt op i de to typer. Sandheden er nok at sproget giver navneordene de to funktionsmuligheder fællesnavn og egennavn, og at nogle navneord mest har den ene funktion (skib, kirsebær, retfærdighed), mens andre overvejende optræder i den anden funktion (Ole, Hekla, Kodak).

Navnene findes ikke i sproget, men i sprogets praktiske brug.

Erik Hansen

Lytte på

Har De lagt mærke til at *lytte til* hos mange mennesker er blevet til *lytte på* i de senere år? Man går i skoven for at *lytte på* fuglesangen, radioen opfordrer os til at *lytte på* en sonate af Mozart, og på grundlovsdagen *lytter* folket *på* statsministernes tale.

Det kan godt skyldes svensk påvirkning, specielt gennem radio, for på svensk heder det jo *lyssna på*. Men det kan også skyldes at sanseordene er lidt rodede med hensyn til valg af forholdsord.

Det hedder *lugte til*, men *føle på*, og det hedder *se på*, *kigge på*, *stirre på* og *glo på*; det hedder *smage på noget* og *høre på noget*, men altså *lytte til noget*. Det er forholdsordet *på* der kommer ud flest gange, og derfor har det chancen for at møve sig ind på *lytte*. Og forleden dag hørte jeg faktisk også *lugte på*: *prøv lige og lugt på denneher leverpostej*.

Vi skal altså ikke nødvendigvis gribe

til svensk for at forstå hvordan *lytte på* er opstået.

Men hvordan skal vi nu vurdere udtrykket?

Allerførst skal vi lægge mærke til at vi stadig har *lytte til*, nemlig i betydningen 'rette sig efter': »Mine børn har aldrig villet lytte til mine gode råd«. Det kan ikke hedde *lytte på*. *Lytte på* og *lytte til* har hver sin betydning.

Det vil jo sige at vi har fået en betydningsforskel som vi ikke havde før, et lille sprogligt fremskridt. Og den grammatiske systematik er der som jeg har vist det, heller ikke noget i vejen med.

Men lad nu endelig være med at bruge den udmærkede lille nyhed *lytte på*. Der er mange mennesker der bliver ophidsede eller bedrøvede når de hører *lytte på* – og dét er det liggodt ikke værd.

Erik Hansen

Modtagerens fald

Om hensynsled i aktive og passive sætninger

Læserbrevet

Hedder det »medaljen er blevet tildelt hende«, »hun er blevet tildelt en medalje«, eller »hun er lykkedes med at få en medalje«? En læser i Norge, Karen Skovgard-Petersen, fortæller, at hendes far foretrækker den første formulering, hun selv foretrækker den anden, og at hun stadig oftere hører den sidste.

Der er ikke tvivl om, at det tidligere var almindeligt at lære, at det skulle hedde: *der blev tildelt hende en medalje*. Ligesom det skulle hedde *markedet blev der tilført mange kreaturer, adgang forbydes uvedkommende, dig ønskes en god jul og et godt nytår, hende blev det utroligste budt, ham blev en meget vanskelig opgave betroet*.

Nu hedder det lige så ofte eller oftere: *hun blev tildelt en medalje, markedet blev tilført mange kreaturer, uvedkommende forbydes adgang, du ønskes en god jul og et godt nytår, hun blev budt det utroligste, han blev betroet en meget vanskelig opgave*.

Genstandsled og hensynsled

Historien er følgende: man kan på dansk, som på andre sprog, skelne mellem genstandsled og hensynsled; det sker bare ikke på samme måde på de forskellige sprog. På latin og tysk står hensynsledet i dativ (hensynsfald) og genstandsledet i akkusativ (genstandsfald). Og på disse sprog gælder der så den regel at det kun er den aktive sætnings akkusativ der kan gøres til nominativ når udsagnsordet står i passiv; på disse sprog har man imidlertid ikke nogen regler om ordstillingen, så både dativen og nominativen kan stå først i sætningen:

Er gibt dem Mädchen das Buch – Das Buch wird dem Mädchen gegeben eller Dem Mädchen wird das Buch gegeben.

Rækkefølge, forholdsord og indholdstype

På dansk kan vi imidlertid ikke bruge kasus (fald) til at skelne mellem hensynsled og genstandsled, fordi navneordene hverken har akkusativ eller dativ, og fordi der ved stedordene alene er forskel på nominativ: *jeg, du, hun* og ikke-nominativ: *mig, dig, hende*. På dansk skelner man så for det første mellem genstandsled og hensynsled ved hjælp af ordstilling: når udsagnsordet står i aktiv, og genstandsled og hensynsled står ved siden af hinanden, vil hensynsledet altid stå før genstandsledet: *Vi tildelte hende en medalje*. Man kan ikke sige: **Vi tildelte en medalje hende*. Det gælder alle eksemplerne: *Landmændene tilførte markedet mange kreaturer. Vi forbyder uvedkommende adgang. Vi ønsker dig en god jul og et godt nytår. De bød hende det utroligste. Man betroede ham en meget vanskelig opgave*.

For det andet vil hensynsledet ofte også udtrykkes ved et forholdsordled med *til* eller *fra*: *Hun gav ham bogen* svarer til *Hun gav bogen til ham*, *De fra-tog ham titlen* svarer til *De tog titlen fra ham*, *Vi tildelte hende en medalje* svarer til *Vi uddelte en medalje til hende*. Genstandsledet svarer derimod undertiden til et forholdsordled med *med*: *Hun begavede ham med en bog*.

For det tredje er der en tendens til at tingen er genstandsled, mens personen er hensynsled; historisk set omvendte konstruktioner er blevet forandret på

denne måde, fx *Dommeren fradømte ham kørekortet* kommer af *dommeren dømte ham* (genstandsled) *fra kørekortet* (svarer til hensynsled). Andre eksempler på dette er: *idømme, fraråde, berøve, værdige*.

Frontstilling

I dansk kan man imidlertid altid fremhæve et af sætningens led – fx genstandsledet eller hensynsledet ved at sætte det i sætningens front eller fundament: *Hende tildelte vi en medalje. En medalje tildelte vi hende. Markedet i Danmark tilførte landmændene ikke mange kreaturer. Mange kreaturer tilførte landmændene ikke markedet i Danmark*. Læg mærke til at at det i disse tilfælde ikke er til at afgøre hvad der er genstandsled, og hvor der er hensynsled. Det der på tysk ville være dativ, kan jo nemlig på dansk både stå før og efter genstandsledet – når de ikke står lige ved siden af hinanden. Det betyder i virkeligheden at man ikke altid kan afgøre hvad der er hensynsled, og hvad der er genstandsled – det eneste kriterium man har er ordstillingen, og det virker ikke altid.

Derfor er det ikke mærkeligt at der er mange der gør det led der ville være dativ på tysk, til grundledet i den passive sætning. Man kan altså lige godt have: *Hun blev tildelt medaljen som Medaljen blev tildelt hende*. Det bliver særlig tydeligt når det ikke er stedord (hvor man trods alt kan se om det er nominativ eller ikke-nominativ), men et navneord (hvor man ikke kan se om det er nominativ eller ikke-nominativ). I *Uvedkommende forbydes adgang. Familien ønskes en god jul og et godt nytår. Søsteren bydes det utroligste. Svendsen betroedes den meget vanskelige opgave* kan man nemlig i virkeligheden end ikke se hvad der er grundled, og hvad der er ikke-grundled – for ordstillingen an-

giver det ikke; den sidste kan lige så godt betyde: *Svendsen blev betroet den meget vanskelige opgave som Svendsen blev den meget vanskelige opgave betroet*. I disse sidste eksempler angiver ordstillingen nemlig – fordi der er flere ord i sætningen – at hvis *den meget vanskelige opgave* står efter *betroet*, er det genstandsled, mens det er grundled, hvis det står før. Præcis det samme gælder også alle de andre eksempler.

Grundled er bestemt

Nu kan man så spørge hvorfor der overhovedet er noget problem. Hvordan kan læserens far høre hvad der er hvad? Det hænger sammen med en anden tendens eller regel på dansk, nemlig at grundledet normalt ikke kan være i ubestemt form; læg mærke til at læseren i det første eksempel *Hun er blevet tildelt en medalje* havde *medalje* i ubestemt form, mens hun i sin fars eksempel *Medaljen er blevet tildelt hende* havde *medaljen* i bestemt form. Man kan altså alligevel i *kvinden tildeltes en medalje* se at *kvinden* er grundledet. Hvis man skal opretholde den ubestemte medalje og lave en passiv sætning hvor det der på tysk i aktiv ville være i akkusativ, og som er ubestemt form, er grundled, må man indsætte ordet *der* på grundledspladsen som en slags grundledsvikar, og så sætte det egentlige grundled ned på genstandsledspladsen: *Der tildeltes kvinden en medalje*.

Indirekte og direkte genstandsled

Svaret er i og for sig lidt chokerende – måske især for den ældre generation: Det ser ud til at dansk er ved at miste forskellen på genstandsled og hensynsled, og at udsagnsord i passiv faktisk kan være transitive (tage genstandsled). Man kan kun skelne mellem de to led når de står lige ved siden af hinanden, og da står det **indirekte genstandsled** før

det **direkte genstandsled**. Forskellen på de to led er den at det indirekte genstandsled kun kan være der hvis der er et direkte genstandsled; derimod kan det direkte genstandsled godt være der uden det inddirekte.

Man kan tilføje at der mellem de to genstandsled er et meningsmæssigt forhold som mellem et grundled og et genstandsled forbundet med et udsagnsled som indholdsmæssigt er en slags passiv af udsagnsledet i hele sætningen: *hun gav ham bogen* indeholder en skjult sætning der kunne lyde: *han fik bogen*, *Røverne berøvede de rejsende deres ejendele* indeholder: *de rejsende mistede deres ejendele*. (Dette forhold gælder også de konstruktioner hvor man angiver MODTAGEREN med forholdsordet *til*, blot er genstandsledet her grundled i den skjulte sætning og det der svarer til hensynsledet bliver genstandsled: *De skænkede bogen til den dygtigste pige i klassen* indeholder den skjulte sætning *bogen tilfaldt den dygtigste pige i klassen*. *De uddelte medaljen til kvinden* indeholder sætningen *Medaljen tilfaldt kvinden*.

Passiv vending på dansk

Der gælder ikke nogen regel om at man som grundled i passiv kun kan vælge den aktive sætnings direkte genstandsled, og ikke det indirekte genstandsled. Tværtimod: man kan sætte det ene som grundled, og det andet bliver da direkte genstandsled – også selv om udsagnsordet er i passiv form; eller man kan sætte det andet som grundled, og det første bliver da direkte genstandsled. Det kan jo ikke blive indirekte genstandsled, for dette er defineret som det led der står lige til venstre for det direkte genstandsled, og når det ikke er der, er der ikke noget indirekte genstandsled.

Passiv – der på tysk defineres som en

form af udsagnsordet der ikke kan tage akkusativ – kan i forhold til den danske regel defineres som en form der tager et obligatorisk led mindre end den aktive form: Aktiv: GRUNDLED – *laver* – DIREKTE GENSTANDSLED; passiv: GRUNDLED – *laves*. Aktiv: GRUNDLED – *giver* – INDIREKTE GENSTANDSLED – DIREKTE GENSTANDSLED; passiv: GRUNDLED – *gives* – DIREKTE GENSTANDSLED.

Man kan også beskrive hvilke semantiske roller (indholdskategorier) der kan bruges for de forskellige udsagnsord: AGENTEN – *giver* – MODTAGEREN – GENSTANDEN svarer til MODTAGEREN – *gives* GENSTANDEN (af AGENTEN) eller GENSTANDEN *gives* MODTAGEREN – (af AGENTEN). I passiv kan det grammatiske led GRUNDLED enten udfyldes af den semantiske rolle GENSTANDEN eller MODTAGEREN, og det grammatiske led DIREKTE GENSTANDSLED kan være enten hhv. MODTAGEREN eller GENSTANDEN.

Personer som grundled

På dansk gælder der så til gengæld en anden tendens som efterhånden nærmer sig status af at være en regel, nemlig at man helst vil have personer til at være grundled og tingene til at være genstandsled. I stedet for: *Mig synes at ... får man* *Jeg synes...*; i stedet for: *Mig drømte at ... har vi fået*: *Jeg drømte at ...*

På grund af denne regel om personer som grundled foretrækker de fleste mennesker: *Du ønskes en god jul*, frem for *En god jul ønskes dig*, eller *Dig ønskes en god jul*; og derfor er det for de fleste mere naturligt at sige: *Hun blev tildelt en medalje* frem for *Hende blev der tildelt en medalje*.

Ole Togeby

Om sproget og Modersmål-Selskabet

Dag for dag bliver strømmen af ord og billeder stærkere og kommer tættere på os. Vi lytter, læser og ser. Medierne beskæftiger os og vi dem. Man kunne tro talelysten og -evnen voksede hos den enkelte ved al den oplevelse af andres ord. Det hænder måske også – men *talemuligheden* ligger stort set stadig hos de professionelle: lærere, politikere, journalister, forfattere og andre med sproget som vigtigste virkemiddel.

Det store flertal er uvant med at have et lyttende publikum og tier stadig stille i forsamlinger. Gode budskaber, som mange andre end kollegerne, partneren og børnene kunne have udbytte af, kommer aldrig frem. Kommunikation ser ud til at udvikle sig til blot et modeord uden reelt indhold af gensidighed og indbyrdes hensyn og forståelse.

Det var ønsket om i højere grad at gøre sproget til hvermands eje – ved at skærpe interessen for det – der lå bag oprettelsen af Modersmål-Selskabet i 1979. Selskabet skulle være folkeligt og upolitisk.

Sproget – i samtalen og den videre formidlings tjeneste – var hovedinteressen. Som formålsparagraffen udtrykker det, ville – og vil – vi vække forståelse for betydningen af klar, udtryksfuld og varieret brug af sproget – med respekt for dialekterne – og formidle kendskab til forskning og uddannelse.

Modersmål-Selskabet fylder 14 år i 1993. Der er sket en naturlig udvikling i sproget, og *klar, udtryksfuld og varieret brug* af det er noget andet nu end dengang. En god sproglig udvikling på mange måder – f.eks. synes *jeg* fremmedordene er ved at finde en *naturlig*

plads og ofte *støtter* det klare, udtryksfulde og varierede, hvor de tidligere kunne virke modsat – som var de til *pynt*. Idag stopper man sjældent op, vurderer og tager stilling, for så at bruge dem alligevel med tilføjelsen »*som det hedder på nudansk*«. Det var især en akademikeruvane.

Hvis fremmedordet dækker bedst, og er blevet en *naturlig* del af ens eget ordforråd, synes jeg det skal bruges – hvis det vel at mærke også er naturligt for kredsen man NU er i.

Flere dansktimer

En opgave for Modersmål-Selskabet kunne være at rette henvendelse til undervisningsministeren om flere dansktimer fra 1. klasse i folkeskolen og videre. Sproget skal have mere – og tidligere – opmærksomhed og udvikle sig i fællesskabet for at blive levende og varieret og i passende grad brugbart for både de frimodige og de forsagte. Tavshed er jo ikke guld i et demokrati.

Det er svært at se, hvordan både ældre og yngre skønlitteratur, bibeltekster og salmer skal få plads i folkeskolens pensum i fremtiden. Traditionen med morgensang og evt. bibelske tekster i ny og næ er begravet. Det kan man betragte med sorg eller glæde, men i livets mere højtidelige stunder – de dybt alvorlige vi kommer i eller skal hjælpe pårørende igennem – er det godt at kende de alvorlige ord. Det er godt at have hørt og sagt dem før. I skolen eller hjemme. Der er ingen, der *aldrig* får brug for at kende stemningen, den ældre litteratur kan lære os. Det vi læser lægger sig altsammen til vores lager af sprog, så ordene

I M-S skiller vi
de sproglige får fra
bukkene og giver dem
fingeren, så vi ender
op med et bedre
sprog

falder naturligt i munden, når der er brug for dem. Også selv om vi kedede os gevaldigt ved indlæringen.

Data- og tekstbehandlingslære er nødvendigt og *kan* gøre os sprogligt virtuose, når vi bliver herre over maskinen og ikke længere *flytter* og *fletter* for ivrigt på linier og blokke af tekst eller giver brevene imponerende reklameydre. Typografien medvirker også til *godt sprog*. Private breve bør normalt ikke signalere brand- eller ophørsudsalg. Meget skal læres i dansktimerne – også pragmatisk analyse, så vi kan gennemskue reklame- og andre manipulerende tekster.

Sprog af folkestyre

Det kan lyde patetisk, men modersmålet er nu engang grundlæggende for dansk kultur og folkestyre. Det er *vores* (lille) sprog og homogent i sammenligning med verdenssprogene, som *alle* bruger efter fattig eller rig evne, men ikke ejer, med de pligter og rettigheder der følger med.

Danskere, og indvandrere der får dansk som modersmål i næste generation, får en slags sproglig fællesmønt. Mønten bringes næppe vidt omkring. Den skal bruges og er livsnødvendig hér. I uddannelser, erhverv og socialt samvær. De ældre indvandrere bliver mere tabere end normalt, hvis de ikke får tilbudt danskundervisning. Det er en opgave, der kræver stadig debat for ikke at blive glemt. Tit kan den enkelte selv etablere og betale sin undervisning, men desværre er mange kommunikations- og talerkursus et *gråt marked*, hvor man ikke risikofrit kan lade stemmen og sproget »udvikle« med henblik på at blive aktiv i politik eller på at skulle *tale sin sag* ved en skranke.

Retorik og stemmepleje

Retorik (som stemmepleje og -træning

hører under) er et nyttefag for alle. Det er, i lighed med *mere dansk*, et ekstra plus at få med fra 1. klasse. Der er for få lærere med dette speciale endnu, men tilgangen til faget bliver større år for år – og man uddannes ikke i højere grad til arbejdsløshed dér end i andre fag. Også dén debat vil Modersmål-Selskabet lægge op til. At blive bedre til dansk er jo også at blive gladere for at bruge det. *I fremmede lande* lærer folk (kun få men alligevel) dansk for at læse Kierkegaard og H. C. Andersen – man bliver glad og lidt stolt (selv om man ikke må det sidste ifølge Andersen) når man hører det. Det er udtryk for hyldelse til vores sprog, som vi kan glæde os over.

Folk med nedsat syn eller hørelse, ordblinde, afasipatienter og andre med hæmmet sprogopfattelse, har faktisk krav på, at vi taler klart og tydeligt – altid – vi véd jo ikke i forvejen, om nogen i kredsen hører dårligt eller ikke ser den ledsagende mimik.

Der findes formentlig forskningsresultater under de nævnte områder, som ikke kendes af dem, for hvis skyld der blev forsket. Dels er vejen lang fra forsker til forbruger, og dels har man ikke fælles sprog. Det er som med cancellistilen: man er nær ved at skulle have tolk.

Sprogets ukrudt

Når en flok slutter sig sammen (som nu Modersmål-Selskabet) og vil dyrke en fælles kærlighed, er der risiko for, at man kort efter dyrker en fælles aversion. Det hænder man finder sammen i undren over *hvad der dog siges(!)* Alle kan fascineres af flot ukrudt i græsplænen som i sproget. Sejgt, stikkende og ikke til at komme af med. *Hvis*, ville det vel også blive et savn.

Kraftige eder frelser os fra et eller andet *andet*, og floskler kan være guf til rette tid. Den *bag katederet* tilføjer gerne »*som man siger i visse kredse*« efter

en forslidt vending. Så er afstanden markeret, og sødmen ved det forbudte alligevel smagt. Snedigt – og lidt unfair. De, der ikke kan få succes ved metoden, føler, at nu skilles de sproglige får fra bukkene. Lidt samme effekt har det luftbårne citationstegn. Et satirisk tv-program synes nu at have besluttet at ville udrydde det, og det er vel også på tide, det *får fingeren*.

Og alligevel ...

Sproget skal også have lov at passe sig selv. Hvis vi hele tiden endevender og lægger planer for det, går det galt. Som med bilkørsel: fortæller vi os selv eller sidemanden, at nu overvejer vi at sætte venstre fod på koblingen og have højre rede, da vi forudser et *eventuelt* sammenbrud i rækken forude, går det galt. Sprog og anden lærdom skal integreres i os, så vi *ender op med* en lykkelig følelse af, at læretiden var én lang række af bekræftelser på noget vi anede i forvejen.

Juridisk sprog

Juridiske skrivelser og breve fra det offentlige er ikke for hvem som helst. Ældre må måske ringe efter nevøen for at få læst et brev, der viser sig ikke at indeholde noget nyt men blot at bekræfte et mundtligt svar 3 måneder før. Alligvel ikke umiddelbart genkendeligt for den ældre med nedsat huskeevne. Paragraffers oprindelige ordlyd plus de tilkomne ændringer lægger klart nok op til cancellistilen, som dog nok *kunne* fraviges noget uden risiko for misforståelser.

Jeg havde en radioudsendelse om emnet, der førte til ny sprogstil på et par kommunekontorer. Det nyttede altså noget.

En slutseddel (og et skøde) kan være alt for nem at misforstå. Der skal helst både læse- og skrivefærdighed til hos begge parter. Modersmålet er stadig eneste sprog for flertallet over en vis al-

der. Det glemmes tit. Ældre føler det og gør sig ekstra umage med at lære nutidsdansk og fremmede sprog. Den gruppe, der for enhver pris ønskede sproget bevaret, som det var, ønsker nu at lære det, som det *bliver*! Mange ældre ønsker at føre sproget ajour, at tale *tidens tunge*. Man fornemmer det i breve og i ældreforsamlinger. Sproget går nu oftere på tværs af uddannelses- og aldersforskelle, sociale skel og tidligere fordomme.

Sprog er mangt og meget

Radioen giver os rig mulighed for at justere og lære at jonglere med sproget. Ikke et løftet bryn eller en rød blyant som pædagogisk hjælpemiddel, men lærdom, *leget* ind i småbidder, der sætter sig fast, som f.eks. Erik Hansen og Jørn Lunds minutter i radioen *just som man tænkte på noget helt andet*.

Sprog er mangt og meget. Har man en smuk sproglig oplevelse – bare ved et brudstykke mens man lytter bilradio – kan det efterlade én opfyldt af samme ønske, som den sorte tjener i Kenya var opfyldt af, da Karen Blixen sluttede sin oplæsning: Tal igen – tal som regn!

Tit gør vel netop et *særpræg* stemmen indtagende. Også selv om særpræget belaster den. Johannes Møllehave, Tommy Troelsen, Svend Auken og andre, der slider meget på stemmen i erhvervet, har alligevel en røst vi kender og synes om. Hører vi derimod en skuespiller læse op, er vi ikke i tvivl om, at her er en stemme der bliver brugt hensigtsmæssigt. Stemmen yder en masse men bliver ikke overbelastet – kravene til den er afstemt, og den vil sikkert have velklang og styrke, om så brugeren bliver 100 år.

Børnestemmer har også særpræg, der skal værnes om, men gælder det uvaner, kan den gode dansklærer hjælpe. Alle børn vil få glæde – i nuet og senere – af

retorik fra 1. klasse og flere dansktimer på skemaet. Uanset om de kommer i *talende erhverv* eller bliver husmødre (som også bør være talende!).

Kroppen giver signal om forkert brug af arme, ben, øjne og øren – og vi retter os efter det. Men stemmen rømmer, hoster eller *løfter* vi igennem, lige til den strejker for alvor. Det kan undgås, hvis vi fra små har lært hvordan.

Meget, som før var luksus, er nu hvermands eje. Underskud af penge følges med overskud af kapacitet i vores samfund. Vi *kunne* give bedre danskundervisning, og en af Modersmål-Selskabets vigtigste funktioner er som sagt at skabe debat om undervisningen.

Bugåndedrættet

Nogen vil altid gå på barrikaderne for den pæne udtales skyld. Men erfaringen viser, at sproget kommer helskindet igennem. Det er sejt og stærkt – og sætter formentlig selv sine grænser og optager de *unoder* det kan bære. Men som enkeltperson sætter man egne grænser – kan ikke *bare* gå på akkord. Det er stemmen igen. Bruger man den til udtryk for synspunkter, man ikke står inde for – det kan være den store karriere eller det mindre job, der ellers kommer i fare (H. C. Andersens Nisse hos Spækhøkeren måtte også holde til stedet for grødens skyld) – kan det belaste. Det slider at tale for en sag, man ikke tror på, og slidet elimineres ikke ved at gøre stemmen overkorrekt eller det modsatte.

Vores pludren i vuggen er sund og spontan, vejrtrækningen i orden, når den sproglige udvikling begynder så småt. Af mærkelige årsager sker der noget med det gode bugåndedræt. Fra at have været frit og godt og givet naturlig støtte for stemmen, ændrer det sig i uheldig retning. Først ved større stemmemæssige forandringer lægger forældre og lærere måske mærke til det og

griber ind, skønt en uheldig udvikling *kunne* have været forebygget. Læg mærke til forskellen på en tv-speaker der bevæger kinder, kæber og læber, så lyden kommer ud og resonnansen er god – og så én, der åber munden meget lidt. Den første er bedst ved sine lyttere – og ved sig selv – to væsentlige hensyn i al sprogbrug.

Gerda Thastum Leffers
cand.mag., form.f.
Modersmål-Selskabet

Alle er velkomne som medlemmer af selskabet.

Kontingentet er 135 kr. pr. år (kun 100 kr. hvis man er studerende eller pensionist) og dækker både levering af årbogen og de 4 kvartalsblade; det er tilskud fra Undervisningsministeriet, Tipsmidlerne og private donatorer, der gør det muligt.

Modersmål-Selskabets næste årbog bliver *Dansk i tusind år*, en art *sprogets kulturhistorie* med universitetslektor Allan Karker som eneforfatter. Den udkommer november 1993.

Omkring

»Omkring oversættelsesmaskinen«

I sidste nummer af Mål & Mæle var der en artikel af Christian Hougaard der hed *Omkring oversættelsesmaskinen*. Det er et morsomt katalog over alle de problemer man støder på hvis man vil prøve at lave en oversættelsesmaskine. Man kan bare undre sig over hvorfor en artikel om oversættelsesmaskiner er skrevet af en der ikke ved hvorledes en oversættelsesmaskine virker.

En ting er at skrive at det kan være et problem at ord tit er mangetydige – det er jo rigtigt nok. Men det er noget helt andet at skrive at »maskinen er i stor nød«, »Oversættelsesmaskinen må jo kaste blikket søgende omkring! Men ak, det har oversættelsesmaskinen ikke en ecu forstand på«, eller »vanskelighederne er uovervindelige«. Maskinen kommer nemlig ikke i nød ved de eksempler Chr. Hougaard nævner – og de vanskeligheder han udmaler, er aldeles ikke uovervindelige, og maskinens »forstand« er skam mange ecu værd.

Jeg har selv arbejdet på Eurotra, der var et projekt hvor vi prøvede at lave en oversættelsesmaskine som på en gang kan oversætte mellem alle 9 EF-sprog. Og vi nåede da et godt stykke vej. Der gjorde vi os selvfølgelig nogle overvejelser over alle de problemer Hougaard nævner, og vi har faktisk fundet løsninger på de fleste af dem. Maskinen kører da også på et begrænset ordforråd med et hæderligt resultat – men der er mange andre problemer end dem Hougaard nævner, og de er ikke alle sammen løst helt endnu. Her vil jeg så gennemgå Hougaards problemtyper et for et, og vise hvorledes oversættelsesprogrammet kan tage højde for problemerne.

Målet med oversættelsesprogrammet

Det er rigtigt at ingeniører, især tidligere, har været overdrevent optimistiske med hensyn til hvor hurtigt man ville kunne lave oversættelsesmaskiner. Men i de senere år har man ikke hørt så selv-sikre forudsigelser som tidligere. Der er ingen der nogensinde har hævdet at man ville kunne oversætte skønlitteratur på maskine. Det kræver nemlig skønsomhed, kunstnerisk sans og kulturforståelse, og det er der ingen der tror at maskinen vil få.

Det er også rigtigt at det nok er en klog taktik at skelne mellem forskellige sprogområder eller stilarter: talesprog, højtideligt sprog, gammeldags sprog o.l. Men Hougaard misforstår situationen hvis han tror at det er noget en sekretær skal sidde og taste ind i manuskriptet før det skal oversættes af maskinen. Disse oplysninger om ordenes stilfarve kan selvfølgelig stå i ordbogen – således som de da også allerede gør i menneskeordbøger.

Mangetydighed

Hougaard gør opmærksom på at der er det problem at de fleste ord er flertydige – men han tager fejl når han tror at maskinen derfor er i stor nød. Hans eksempler på flertydige ord er *optaget* og *igen*. De er imidlertid hverken særlig typiske eller særligt svære at oversætte, så jeg vælger nogle lidt sværere eksempler: ordene *høj* og *i*. Ordet *høj* betyder to forskellige ting i: *hvad er højest: rundetårn eller et tordenskrald?* og det er derfor det er en vittighed at sige således. Hvis man skal oversætte til engelsk, vil

tårnet er højt kræve oversættelsen *high*, mens *tordenen var høj* kræver oversættelsen *loud*. Her er der et gedigent problem.

I *Lenin boede i 1897 i København i 3 dage i hemmelighed* betyder ordet *i* 4 forskellige ting, og skal oversættes til engelsk til hhv. *in*, *in*, *for* og som adverbium (*secretely*). Her er der også et reelt problem. Men disse problemer kan løses.

Tyve spørgsmål til professoren

På Eurotraprojektet har vi prøvet at løse problemet med flertydige ord på følgende måde: I ordbogen i maskinen står der – som i menneskeordbøger – at *høj* både kan betyde 'som rager op i luften' og 'som har stor lydstyrke', og at *i* både kan betyde 'ved tiden hvornår', 'på stedet hvor', 'under varigheden af' og 'under tilstanden af'.

I ordbogen står der så også for alle navneord noteret hvilken type de hører til – på samme måde som man siger det i spørgelegen *Tyve spørgsmål til professoren* – altså om det er dyrerige eller planterige, et mineral eller et begreb. Systemet er bare lidt mere forgrenet end som så. Der er 23 forskellige typer, og de er ordnet i et pyramidesystem, således at 'begreber' fx er underinddelt i 'tilstande', 'aktiviteter', 'processer', 'kendsgøringer' og flere andre ting.

Om ordet *tårn* vil der stå at det er 'en fysisk forarbejdet genstand der er en helhed og placeret i rummet' og om *torden* at det er 'et naturligt fænomen uden grænser (en masse)'. Om ordet *1897* vil der stå at det er 'et årstal', om *København* at det er 'en by', om *dag* at det er 'et tidsmål', om *hemmelighed* at det er 'resultat af en aktivitet'.

Entydiggørelse

Man kan nu i programmet instruere maskinen om at undersøge omgivelserne,

når den støder på et ord der, som *høj* og *i*, kan betyde flere forskellige ting. Når maskinen, ved behandlingen af sætningen: *tårnet er højt*, kommer til tillægsordet *høj*, skal den undersøge hvilket ord det lægger sig til, og hvad det er. Den finder at det er *tårnet*, slår op i ordbogen og finder at det er typen: 'en fysisk forarbejdet genstand der er en helhed og placeret i rummet'.

I ordbogen for ordet *høj* har vi også skrevet at det har betydningen 'som rager op i luften' hvis det lægger sig til et ord af typen 'en fysisk forarbejdet genstand der er en helhed og placeret i rummet', mens det betyder 'som har stor lydstyrke', hvis det lægger sig til et ord af typen 'et naturligt fænomen uden grænser (en masse)'.

En gang til: når maskinen kommer til *i København* i behandlingen af sætningen *Lenin boede i 1897 i København i 3 dage i hemmelighed*, undersøger den omgivelserne og deres typer, finder at *København* hører til typen 'by', slår op i ordbogen under *i*, og finder at det i denne omgivelse giver betydningen 'på stedet hvor'. Og sådan hele vejen. Og denne vej kan godt være meget lang (for alle ord er flertydige), men maskinen regner meget hurtigt.

Faste forbindelser

Senere i sin artikel skriver Hougaard: »Oversættemaskinen må jo kaste blikket søgende omkring! Men ak, det har oversættemaskinen ikke en ecu forstand på. Den menneskelige hjerne kan ikke undværes. Maskinen ser kun sorte bogstaver på hvidt papir. Konteksten hjælper os ikke – ihvertfald ikke effektivt: *Han gik med til Østerbrogade / han gik med til forliget*. Eller: *Han slog sig på spiritus / han slog sig på komfuret*.«

Ok, her er et problem, men det kan nemt løses. I ordbogen vil der stå to forskellige faste forbindelser: 1) *at gå med*

+ evt. stedsangivelse med *fra* og *til* + et ord af typen 'et sted eller en fysisk genstand i rummet', BETYDNING: 'spadsere ved siden af'; 2) *at gå med til* + en sætning eller et ord der betegner 'resultat af en handling' BETYDNING: 'acceptere'. Man ser let at maskinen uden problemer, ved at slå op i ordbogen, kan finde at *Østerbrogade* kun passer til den første betydning, mens *forliget* kun passer til den anden betydning af *gå med til*.

Det er forøvrigt upraktisk at tale om maskiner som om de var dumme mennesker. Maskinen ser ikke noget som helst. Men den behandler, på grundlag af et program som snilde programmører har lavet, de bogstavrækker som tastes ind i maskinen. Og i denne proces kan den selvfølgelig være instrueret om alt hvad programmøren har kunnet putte ind i ordbogen – og det er jo meget mere end sort på hvidt. Det er snilde instruktioner. Og derfor kan den menneskelige hjerne ikke undværes. Den har bare forudsat forskellige situationer.

Trehedssagen

Hougaard nævner et problem, som han med et hjemmestrikket ord kalder trehedssagen. Hans eksempler er: *kraftigt pålæg om – tilbageholdenhed* overfor *lækkert pålæg – om søndagen*. Det er på sin vis, i disse eksempler, det samme problem som ved flertydige ord (nemlig *pålæg*), og det løses på samme måde. Men der er – helt uafhængigt af de enkelte ords flertydighed – et problem om hvilke to led, af tre led på række, der hører nærmest sammen, og det kan man se af følgende eksempel: *Politibetjenten angreb negeren med kniven*. Spørgsmålet er nu: hvem havde kniven? Betydningen kan enten være: 'med kniven angreb politibetjenten negeren' eller 'negeren med kniven blev angrebet af betjenten'.

Det skal lige nævnes at dette eksempel også er et problem for mennesker –

man kan næsten bruge den som en afprøvning af folks racefordomme – og derfor kan maskinen selvfølgelig heller ikke løse lige dette problem. Men der er andre hvor mennesket ikke tøver, og hvor maskinen må regne en del: *vi sammenlignede nedslidningen hos lærerne i fysiologi og biologi*. Er det fysiologilærere og biologilærere der nedslides, eller er det i fysiologi og biologi sammenligningen af lærerne foregår?

Dette problem kan ikke løses ved angivelse af ordenes typer i ordbogen. Der kræves nogle flere oplysninger i ordbogen. Der må stå at ordet *lærer*, ikke kræver, men tillader angivelse af faget ved hjælp af ordet *i*. Derfor vælges den første læsning før den anden. Hvis der havde stået *vi sammenlignede nedslidningen hos malerne i fysiologi og biologi*, havde der ikke været to muligheder, for malere tillader ikke angivelse af *hvad de er malere i*. Ordbogen kan imidlertid godt udvides på denne måde, og problemet vil – hvor sætningen er entydig – også kunne behandles rigtigt af programmet i maskinen.

Sammensatte udsagnsord

Hougaard antager også at det er et problem med ordfølger som *vaske op*. Problemet skulle være at der ikke i ordbogen kan stå at *vaske* og *op* hører sammen som et sammensat ord fordi der kan komme forskellige ting ind imellem: *hun vaskede straks op* overfor *hun vaskede tallerkenerne op*. Men det er ikke noget problem, for i ordbogen står der selvfølgelig at *straks* er et biord som står på biordets plads mellem pladsen for *vaske* og pladsen for *op*, mens *tallerkener* er et navneord der står på genstandsledets plads mellem biordets plads og pladsen for *op*. Maskinen kan godt programmeres til at lagre oplysningen om hvilke pladser der findes i sætningen til hvilke led, og kan godt be-

handle sætningerne selv om ikke alle pladserne bliver fyldt ud med de led der passer til pladsen. Det er faktisk det programmet er konstrueret til – så det er slet ikke noget problem for maskinen – det er kun et problem for Hougaard.

Maskinstorm i et glas vand

Hougaard indleder sin artikel med den dystre spådom: »Med andre ord: oversætterne får beskeden: gå hjem og vug! (Go home and rock!) Og computerfirmaerne kan hente milliarderne hjem. Og finansministreren sparer millioner i lønudgifter til EF-tolke. Hurra!« Og han slutter af med beroligende at skrive: »Den menneskelige oversætter lever videre. Hurra! Han skal ikke tage billetten! (take the ticket). Computerfirmaerne har måske brugt millioner forgæves. Men lad os håbe at de anvendte penge har bidraget til at forbedre teknikken.«

Det er det der hedder maskinstorm; arbejderne der umiddelbart gøres arbejdsløse af de indførte maskiner smadrer maskinerne for at få arbejde. Men EF-tolkene behøver ikke at frygte for deres ansættelse: Efter en (efterhånden lidt ældre) undersøgelse i EF oversættes der kun fra og til dansk 15% af de tekster der skal oversættes.

Hvis maskinen ender med at blive virkelig brugbar, kan maskinen lave den første oversættelse af teksterne, og alle de menneskelige oversættere kan så blive revisorer af maskinoversættelsen – og så kan der måske blive oversat halvdelen af de tekster der skal oversættes. Det ville give mere åbenhed og lige vilkår i EF, og det ville ikke bebyrde de danske skatteydere med udgifter til bureaukrati i Bruxelles. Så det er en temmelig dum idé at smadre disse maskiner.

Og for det andet er det svært at forestille sig at behovet for oversættelse af høj kvalitet og behovet for litterære

oversættelser skulle blive mindre i denne kommende EF-integrationstid. Så Hougaards bekymringer er i alle tilfælde en storm i et glas vand: maskinstorm i et glas vand.

Ole Togeby, f. 1947

dr.phil.

professor i dansk sprog

Aarhus Universitet

Løsninger til Sprogviden

1. Det forkerte er b. I Shakespeares Hamlet (1,4) hedder det

Something is rotten in the state of Denmark.

Men da *der*-konstruktioner i dansk er langt mere udbredte end de tilsvarende *there*-konstruktioner i engelsk, er der en tilbøjelighed til at give citatet dansk grammatik.

2. Brauer (ty.): brygger. Bødtcher (ty.): bødker. Faber (lat.): smed. Goldschmidt (ty.): guldsmed. Kaufmann (ty.): købmand. Kryger (ty.): kromand. Phister (ty. fra lat.): baker. Richter (ty.): dommer. Schiødt (ty. el. da.): skytte. Schlüter (højtysk Schlosser): smed. Schrøder (ty.): skrædder. Treschow (da.): træskomand. Wagner (ty.): vognmager. Voigt (ty.): foged.

3. *Advare om* betyder 'gøre opmærksom på noget farligt eller ubehageligt':

politiet advarer om tæt tåge og glatte veje.

Advare mod betyder 'opfordre til at undgå noget farligt eller ubehageligt':

på grund af tæt tåge og glatte veje advarer politiet mod udkørsel.

4. Afledninger med endelsen *-skab* har ikke s i sammenføjningen:

djævelskab, venskab, værtskab, videnskab, slægtskab osv.

Men hvis første led ender på s, får vi naturligvis *-sskab*. Det eneste ord af den slags som Retskrivningsordbogen kender, er *fællesskab*. Der er naturligvis også *glas-skab*, *isskab* osv., men det er jo noget andet.

5. Ifølge de regler man plejer at give for korrekt brug af *hans/hendes/dens/dets* over for *sin*, er *dens* ikke brugt rigtigt. Det skulle have været *sin*, for det henviser til sætningens grundled (skyderen). Men det

lyder jo lige så forkert i sammenhængen! I visse forbindelser er det svært at acceptere det korrekte *sin* når det ikke henviser til noget levende og det som hører til *sin* netop er noget levende:

lejligheden har skuffet ?sine beboere
bussen er blevet ramponeret af ?sine passagerer
den smukke ventesaal værdsættes højt af ?sine benyttetere.

Derimod

den snarrådige buschauffør blev hyl-
det af sine passagerer (person-person)
ventesalen er berømt for sin art nou-
veau-udsmykning (ting-ting).

6. Fyndordet indeholder en udskiftning. Det spiller på den mere kendte opfordring, »syng dig glad«.

7. »Sandelig siger jeg eder«. Med venlig hilsen fra Peder Skyum-Nielsen.

8. *Ligegyldig* betyder 'betydningsløs', *ligeglad* betyder 'uden stillingtagen'. Ting kan være ligegyldige, men ikke ligeglade. Mennesker kan være begge dele. *Jeg er bare ligegyldig* betyder, at den talende er betydningsløs. Men udsagnet bliver af og til også brugt i betydningen 'min holdning er da uvæsentlig, så jeg er sådan set ligeglad'.

9. b. er det rigtige svar.

10. Der er seks forskellige a-lyde. Der er et »lyst« a som i *Ane*, et »neutralt« a som i *Anne* og et »mørkt« a som i *Arne*. Det »lyse« a findes i to udgaver: 1) med stød (*romaner*) og 2) uden stød, *Ane*, *aner* 'forfædre', *sale*. Det »neutralt« a findes kun i kort form 3), *Anne*, *falde*. Endelig findes det »mørke« a i tre udgaver: 4) kort, *lammet* 'paralyseret', *krammet* (udsagnsord), 5) med stød, *baren*, *klar* og 6) langt, uden stød, *barren*, *Karen*, *karse*.

Sprogviden

1. Hvilket af følgende citater er forkert i sin form i forhold til det citerede værk?

- a. For Folk, som taler alle Sprog, er det nu lige fedt, Men Fanden heller inte for den, der kun kan eet.
- b. There is something rotten in the state of Denmark.
- c. So ein Ding muß ich auch haben.
- d. Errare humanum est.

2. Mange efternavne er oprindelige erhvervsbetegnelser. Det gælder også følgende, hvoraf en del oprindelig er tyske, men nu også kendte i Danmark. Hvilke erhverv skjuler sig bag navnene?

Brauer, Bødtcher, Faber, Goldschmidt, Kaufmann, Kryger, Phister, Richter, Schiødt, Schlüter, Schrøder, Treschow, Wagner, Voigt.

3. En del danskere skelner ikke mere skarpt mellem *advare mod* og *advare om*:

Politiet i Nordsjælland advarer mod/om tæt tåge og glatte veje

Giv et forslag til formulering af den korrekte regel for fordelingen af *mod* og *om* i sådanne forbindelser.

4. En meget udbredt stavfejl er *medlemsskab* med to s'er. Findes der ord som korrekt *kan ende på -sskab*?

5. I Politiken 11/3 1993 (1. sektion p. 10) læser man om den pistol som blev brugt ved mordet på Jessie James i 1882:

Nyhedsbureauet Reuter oplyser, at

skyderen nu er blevet sat til salg af dens anonyme amerikanske ejer.

Er *dens* brugt rigtigt? Skulle det have været *sin*?

6. I artiklen om fyndord nævner Peder Skyum-Nielsen otte slags variationer. Hvilken af disse variationer findes i udtrykket »fynd dig glad«? Og hvad er dette udtryk afledt af?

7. Preben Møller Hansen har et motto, som handler om hans sprogbrug, hvilket?

8. Mange mennesker bruger ordene *ligegyldig* og *ligeglad* i flæng. Men hvad er forskellen i betydning mellem *jeg er da bare ligegyldig*, og *jeg er da bare ligeglad*?

9. Hvad er *haruder*?

- a. En storbonde med megen jord til græsning.
- b. En jysk folkestamme i oldtiden.
- c. En tør ørkenvind i Nordvestafrika
- d. En ældre bådtype med forstærket skrog.

10. Hvor mange a-lyde med betydningsforskkel findes der i dansk, hvis man også regner vokallængde og stød med? De er alle sammen med i denne liste, men hvor mange forskellige er der:

Ane, Anne, Arne, baren, barren, falde, Karen, karse, klar, krammet, lammet, romaner, sale?

Løsninger findes side 31